

Одним із важливих напрямів діяльності Міністерства освіти в Тарнові було завершення розробки статуту єдиної школи. 17 червня 1921 р. Рада Республіки ухвалила статут єдиної школи й висловила подяку міністрові освіти П. Холодному за активну участь в його підготовці [1, с. 66]. Протягом 1921 р. Міністерство освіти розробило 24 законопроекти і постанови щодо асигнування на різні потреби освіти і культури, 18 з яких були ухвалені Радою Республіки та затверджені Головою Директорії. Але в складних умовах еміграції більшість затверджених законопроектів не була реалізована за відсутністю коштів. Українські гімназії для дітей біженців у Тарнові та Ченстохові утримувалися коштом Міністерства освіти, яке здійснювало догляд за навчальним процесом [41, арк. 18 зв., 20-21].

Міністерство освіти піклувалося також про надання допомоги українським студентам і викладачам вищих шкіл, які емігрували з України [41, арк. 18-18зв., 20; 42, арк. 20-20зв.]. Велику увагу П. Холодний приділяв проведенню культурно-освітньої діяльності в таборах інтернованої армії УНР [41, арк. 17зв.-18].

С. Сірополко так охарактеризував завершення діяльності П. Холодного в Міністерстві освіти: «В уряді У.Н.Р. П. Холодний пробував до кінця 1921 р., коли вирішив залишити становище міністра освіти, щоб цілковито віддатися малярству та науковій праці» [1, с. 67].

Отже, протягом п'яти років П. Холодний працював на керівних посадах у центральному апараті управління освітою і культурою в Україні. Всю свою діяльність він присвятив відродженню української школи, її реформуванню на нових педагогічних засадах, створенню нової національної системи управління освітою. В Україні та поза її межами він завжди захищав інтереси української школи, українських учителів та студентів. Велика працездатність, відданість справі, професіоналізм і відповідальність, організаторські здібності, уміння відстоювати інтереси колективу, толерантність, високі моральні якості – всі ці риси зробили П. Холодного незмінним керівником Міністерства освіти протягом усього періоду національно-визвольних змагань в Україні.

У подальших дослідженнях поставленої проблеми необхідно поглибити окремі напрями його діяльності в апараті Міністерства освіти на всіх етапах Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сірополко С. Петро Холодний як педагог і освітній діяч // На пошану Петрові Івановичу Холодному (1876-1930): Збірник матеріалів. – Львів, 1936. – С. 59-70; 2. Прокопович В. Пам'яті П.І. Холодного // На пошану Петрові Івановичу Холодному (1876-1930): Збірник матеріалів. – Львів, 1936. – С. 45-52; 3. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України: В 2-х т. – К.: Видавець Ешке О.М., 2002. – Т. 1. (1917 – 1943 рр.). – 328 с.; 4. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1997. – 254 с.; 5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1868. – Оп. 1. – Спр. 1; 6. Українське товариство шкільної освіти // Нова Рада. – 1917. – 29 березня; 7. Українська шкільна справа // Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – 19 березня; 9. Вісник педагогічно-професійного з'їзду. – 1917. – № 6; 8. Другий Всеукраїнський Учительський З'їзд. Тези докладів, дебати, постанови. Видання Українського Товариства шкільної освіти. – К., 1917. – 39 с.; 10. Там само. – 1917. – № 7; 11. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 19; 12. Там само. – Ф. 3876. – Оп. 1. – Спр. 3; 13. Хроніка // Вільна українська школа. – 1917. – № 3-4; 14. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 1; 15. Там само. – Спр. 2; 17. Народа в справі організації народної освіти на Україні 15-20 грудня 1917 р. Постанови наради земських і міських діячів позашкільної освіти у Києві 12-15 грудня 1917 р. – К., 1918. – 12 с.; 18. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 5; 19. Там само. – Спр. 6; 20. Там само. – Спр. 11; 21. Там само. – Спр. 14; 22. Русова С. Мої спомини. – К.: Україна-Віта, 1996; 23. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 2. – Спр. 1; 24. Там само. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 50; 25. Там само. – Спр. 6; 26. Там само. – Спр. 93; 27. Там само. – Спр. 4; 28. Там само. – Спр. 144; 29. Там само. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 130. 30. Там само. – Спр. 37; 31. Там само. – Спр. 3; 32. Вістник УНР. – 1919. – 25 січня; 33. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 20; 34. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва. 6. Ів. Огієнко – Міністр освіти. 1918 – 1919 // Наша культура. – 1936. – Кн. 1; 35. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 30; 36. Там само. – Спр. 9; 37. Там само. – Спр. 9; 37. Там само. – Спр. 38; 38. Там само. – Оп. 2. – Спр. 140; 39. Проект єдиної школи на Україні. – Кам'янець-Подільський: Накл. Мін-ва народ. Освіти. 1919. – Кн. 1: Основна школа. – 172 с. 40. ЦДАВО України. – Оп. 2. – Спр. 39; 41. Там само. – Спр. 8; 42. Там само. – Спр. 137.

О.М.Завальнюк

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ: РОБОТА ІЗ
ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ РЕГІОНУ (1919-1920 РР.)**

Відкриття у жовтні 1918 р. українського держуніверситету в Кам'янці-Подільському стало великою подією освітньо-культурного життя українців. Заклад з самого початку своєї діяльності почав виконувати не лише свої прямі завдання, що випливали із закону про його заснування, а й велику культурницьку місію, яка реалізовувалася, зокрема, через роботу із збереження культурно-історичної спадщини українського народу в Подільському регіоні.

Зазначеного аспекту праці університету тією чи іншою мірою торкнулися у своїх дослідженнях сучасні історики В.М.Ричка [1], О.О.Нестуля [2], В.П.Ляхоцький [3,4], І.Б.Матяш і Г.В.Папакін [5,6], Д.Ф.Розовик [7] та ін. Утім, розрізнені факти, наведені зазначеними авторами, не дають цілісного уявлення про обраний нами сюжет. Нашою метою є з'ясування основних напрямів діяльності осередку вищої національної освіти й науки щодо збереження бібліотечних, архівних та музейних скарбів на Поділлі в добу Директорії УНР.

Незадовго до відкриття КПДУУ ректор І.І.Огієнко звернувся до навчальних закладів України, видавничих товариств, різних інституцій і громадськості з проханням пожертвувати книги для формування університетської бібліотеки. Серед подарованої літератури виявилось чимало стародруків і раритетних видань XVIII-XIX ст., які становили величезну історико-культурну цінність, були справжніми скарбами, що заслуговували на постійну увагу, належні умови зберігання й обережне використання. З-поміж них виділялися подаровані Подільським історико-археологічним товариством 59 стародруків, 30 томів актів, виданих Віленською археографічною комісією [8]. Єпископ Дмитро Чигиринський від Української Православної Церкви і Києво-Печерської лаври передав університетові Біблію Острозького видання 1581 р. [9]. Студенти університету зуміли розшукати і вручили ректорові один із трьох Литовських статутів XVI ст. [10, с. 673]. У січні 1919 р. приват-доцент Л.Т.Білецький, за дорученням І.І.Огієнка, закупив у книгарнях Києва десятки цінних видань для бібліотеки, у т.ч. «Архив Юго-Западной России» із усіма додатками, чимало примірників «Киевской Старини» [11]. Щоб не допустити пограбування цінних дворянських бібліотек, які зберігалися у подільських маєтках, КПДУУ скуповував їх, наповнюючи свою фундаментальну бібліотеку рідкісними різномовними виданнями. Так у липні 1919 р., виконуючи доручення ректора, приват-доцент Л.Б.Б'ялковський придбав у маєтку Казимира Пулавського, який знаходився у с. Завадинці Кам'янецького повіту, 106 томів цінної літератури і доставив їх до університету [12, оп.2, спр.141, арк.1]. У серпні того ж року фонди університетської бібліотеки поповнили 2 тис. примірників з історії Польщі та польської літератури, придбаних у поміщика Даревського [13, 17 серпня]. Важче було доправити до університету кількатисячну бібліотеку графа Холоневського, яка зберігалася у містечку Янів Вінницького повіту. Представники власника «просили ... ректора вжити заходів для рятування цієї збірки. Конкретно вони пропонували перевезти це до Кам'янця-Подільського і включити на правах депозиту в книгозбір Університетської Бібліотеки, залишаючи остаточне поладження справи цього питання на повоєнні часи» [14, с. 5]. У жовтні 1919 р. на її перевезення правління університету асигнувало 10 тис. гривень [12, оп.1, спр.93, арк.57]. Транспортування колекції І.І.Огієнко доручив другому помічникові бібліотекаря Л.Ю.Биковському. Старшини і стрільці Української Галицької армії, які дислокувались на Вінниччині, посприяли представнику університету отримати на ст. Холоневській вкрай необхідний залізничний вагон, допомогли завантажити його книжковими пакунками. Шлях до Кам'янця-Подільського виявився дуже складним. На ст. Жмеринка Л.Ю.Биковський, який прибув із вагоном літератури, захворів на сипний тиф, яким заразився від хворих вояків армії УНР. Бібліотеку тимчасово розмістили у місцевій українській гімназії, а вже потім доправили до Кам'янця-Подільського [14, с. 6]. Не менш складно доставляли бібліографічні раритети з дворянської бібліотеки, яка знаходилася в одному з маєтків Могилівського повіту. Власниця, яка «не мала сили вже її (Бібліотеку. – Авт.) охоронити, ані вивезти», прибула до університету і запропонувала купити у неї цінну книгозбірню, яка складалась переважно із російських видань, а також англо-, франко- і німецькомовних книг. В умовах антигетьманського повстання кінця 1918 р. доправити до закладу бібліотеку взявся студент фізико-математичного факультету Сергій Квасницький. Його забезпечили необхідними посвідченнями й перепустками. Роздобувши у залізничної адміністрації дефіцитний вагон, він написав на ньому «Бібліотека для Кам'янець-Подільського Університету». Його почергово причепляли до різних потягів, «і він посувався далі, часом стоячи серед поля вночі під час стрілянини», – розповідав відраджений студент своїм друзям після того, як щасливо дістався Кам'янця [10, с. 672].

Зусиллями працівників університету було врятовано книгозбірню одного із маєтків, який покинули поміщики і прислуга. «Книжки забрано для Університетської Бібліотеки; між ними було багато старовинних польських книжок, цінних про українське національне питання, а також

.....
примірник старої французької енциклопедії Вольтерівських часів... Усе в дорогих оправах, все мало багатий вигляд» [10, с. 673].

Траплялося, що цінні видання, які становили бібліографічну рідкість, доставляли до університету військовики. Так на початку листопада 1919 р. державний інспектор І-го пішого полку 3-ї пішої дивізії армії УНР вручив бібліотекарю КПДУУ 80 томів енциклопедичного видання Брокгауза і Єфрона, що були виявлені у маєтку села Романи Ольгопільського повіту. Подарунок було зроблено за згоди місцевих селян [15].

На прохання ректора І.І.Огієнка Кам'янець-Подільська державна українська гімназія ім. С.Руданського у січні 1920 р. передала університетові понад 1 тис. «старих цінних книжок, серед яких [було] багато українських стародруків». У липні того ж року Подільський римо-католицький єпископ Маньковський і ксьондз Неселевський подарували закладові цінну збірку латиною [16, с. 51, 84].

У результаті пожертв і закупівлі літератури бібліотека університету станом на 22 жовтня 1920 р. нараховувала у своїх фондах 24 стародруки XVI ст. і 82 – XVII ст., а також 663 примірники, видані у XVIII ст. [12, оп.1, спр.100, арк.2; 17, 22 октября].

Зібрані закладом цінні видання, що знаходилися у фондї, який у жовтні 1920 р. нараховував 33252 примірники [18, с. 6], були його гордістю, раритетним надбанням, розцінювались як реліквії, врятовані у час руїни, коли «книжка [масово]... нищилась, попросту палилася в печах, продавалася на вагу як із приватних рук, так із закладів» [10, с. 671]. Основним мотивом бібліофільської діяльності колективу університету було глибоке усвідомлення значення книги для духовного розвитку українського народу в час становлення його державності, велике прагнення в умовах тотального дефіциту, який захлиснув молоду державу, нагромадити у фондах своєї бібліотеки, за прикладом багатьох університетів (Україна, Росія, Польща, Німеччина та ін.) видання, які мали не лише національне, а й світове значення.

Іншим напрямом діяльності КПДУУ щодо збереження культурно-історичної спадщини України стали частини професорсько-викладацької корпорації привернути увагу державних чинників до проблеми руйнування архівів та історико-культурних пам'яток.

Гості університету, які 22-23 жовтня 1918 р. побували на святі відкриття і познайомилися з містом, його архівними, музейними і архітектурними цінностями, не змогли утриматися від високих оцінок побаченого. Зокрема, директор департаменту дошкільного виховання Міністерства освіти і мистецтва Української держави С.Ф.Русова писала: «Тут (у Кам'янці-Подільському. – Авт.) справді було місце для університету: сила архівів, два місцеві музеї...» [19, с. 149]. Утім, вже в добу Директорії УНР, коли країна опинилася у полум'ї війни, становище культурно-історичних пам'яток міста, передусім архівів, різко погіршилось, що було пов'язано, зокрема, з гострим дефіцитом паперу, невиплатою зарплатні працівникам архівів, місцевих установ, відсутністю коштів для належного збереження приміщень, фондів тощо. Негативно впливали на долю архівних документів неодноразова зміна влади, функціонування впродовж майже 8 місяців структур польського окупаційного режиму. Чимало архівних колекцій зникло безслідно. Це стосувалося передусім архівів Подільської духовної консисторії й Подільського губернського правління. Кошти від реалізації документів з останнього (продали 800 пудів документів) потратили на виплату заборгованості по зарплаті працівникам апарату губернського правління [20, с. 9]. За свідченням сучасника, у 1919 р. «в Кам'янці всі склепи (магазини. – Авт.) були заповнені архівними матеріалами, та найбільше архівів загинуло на паперовій фабриці Коцебу (за Кам'янцем), куди вивозилися архіви цілими фурами для переробки як сирець. Масово гинули від рук несвідомих селян архіви, колекції бібліотек, пам'ятки мистецтва та старовини з захоплених повстанцями, або покинутих господарями панських маєтків, будівлях-палацах» [21, спр.10, арк.34; 3, с. 198-199].

Патріотичні сили краю, до яких належала й професорсько-викладацька корпорація КПДУУ на чолі з ректором І.І.Огієнком, не мирилися з бездумним нищенням документів і пам'яток про історичне минуле українського народу, відкрито висловлювали своє обурення таким станом речей, зверталися до компетентних державних органів з пропозиціями покласти край зростаючій вакханалії. Група викладачів університету (декан історико-філологічного факультету, професор П.В.Клименко, приват-доценти О.З.Неселовський, П.Г.Клепатський, Є.Й.Сіцінський, Л.Б.Б'ялковський та ін.) навесні 1919 р. утворили архівну комісію, яка добровільно взяла на себе функцію захисту архівосховищ, їх фондів, обґрунтувала необхідність відкриття в закладі архіву. 13 травня 1919 р. новоявлена громадська організація, що не була зареєстрована, подала Раді професорів КПДУУ листа, у якому ініціювала звернення до Кам'янецького ревкому з проханням передати університетові архів

.....
колишнього Подільського жандармського управління і Подільського окружного суду разом із бібліотечними фондами. Документи із названих архівів мали скласти основу навчально-дослідного архіву, на базі якого можна було б вивчати громадські рухи в Україні у XIX ст. [12, оп.1, спр.93, арк.17]. Наразі невідомо, чи відгукнулися ревкомівці на прохання університету, швидше всього, що позитивного реагування не було, адже заклад зазнав від нової влади репресій: було реквізовано приміщення друкарні [12, оп.1, спр.21, арк.5], університет визнали «гайдамацьким клубом» [22, 27 червня], наприкінці квітня 1919 р. закрили богословський факультет [12, оп.1, спр.41, арк.30], були заарештовані професор В.О.Біднов і приват-доценти Л.Т.Білецький, а наприкінці травня приміщення навчального корпусу реквізували під канцелярію Бессарабського полку [22, 27 червня].

Архівні документи дають змогу відстежити нові кроки діяльності зазначеної комісії, починаючи з другої половини липня 1919 р., коли становище Кам'янця-Подільського як державно-політичного центру УНР стабілізувалось після передислокації з Галичини на Поділля підрозділів Української Галицької армії. 31 липня 1919 р. архівна комісія зібралась на своє засідання, де її члени висловили протест проти нищення архівних скарбів в Україні. Через три дні, 4 червня, комісія зібралась знову. Було заслухано доповіді Є.Й.Сіцінського і Л.Б.Б'ялковського про досвід організації архівної справи в Росії і Західній Європі. Після цього присутні виробили заяву, яку адресували товаришу міністра народної освіти Н.Я.Григорієву. У ній наголошувалось: «В останні часи брак паперу та нестача коштів на утримання служачих деяких установ загрожують архивам цих установ, документи яких можуть бути продані або знищені викиданням з них чистих листів паперу. При цьому загинуть акти, які мають історично-наукову цінність. Щоби не допустити цього, потрібно негайно заборонити безоглядне нищення або продаж архівів. Разом з тим, визнається необхідним упорядкувати архівну справу так, аби догляд і збереження архівів на певній території доручалися постійній комісії, в складі якої входили би знавці архівного діла та археографи, науково підготовлені, призначаємі Міністерством Освіти по рекомендації історико-філологічних факультетів або Академії Наук. Ця комісія одержує право вибирати з архівних документів все науково-цінне, допомагати їй і цій справі повинна адміністрація всіх установ. Одібране архівною комісією, звезене в певні місця, повинно зберігатися під її ж доглядом, а все останнє, яке не має історичної цінності, залишається в розпорядженні урядових установ.

Університет (КПДУУ. – Авт.) має за честь просити аби закон про архівну справу та інструкція архівним комісіям були вироблені в найближчій часі. Університет також гадає, що для підготовки вчених архіваріусів потрібно завести спеціальну вищу археографічну школу на зразок паризької «Ecole des chartes», а до її заведення влаштувати по університетських містах короткочасні архівні курси.

Університет гадає, що праця тимчасової (офіційної. – Авт.) архівної комісії, негайно заснованої у Кам'янці під доглядом історико-філологічного факультету (КПДУУ. – Авт.), до переведення належного закону, дасть можливість урядовим установам використовувати велику кількість документів, не маючих наукової цінності, для задоволення їх потреб в чистому папері» [23, с. 122].

Отже, у заяві, крім загальних завдань, містився перелік конкретних, конструктивних, першорядних заходів, які зводилися передусім до заснування постійної державної архівної структури за участю фахівців, відкриття навчального закладу для підготовки професійних архівних працівників, нарешті, що дуже важливо, прийняття в УНР закону про збереження архівної спадщини.

Заява викладачів, які виступали від університету як важливого наукового і культурного осередку краю, не залишила байдужими очільників освітнього відомства, в структурі якого функціонував такий важливий підрозділ, як Головне управління мистецтв і національної культури. Її отримали 8 серпня 1919 р. разом із листом ректора КПДУУ І.І.Огієнка, у якому він просив «вжити можливих заходів щодо упорядкування охорони пам'яток старовини» [23, с. 121]. Н.Я.Григорієв, який тимчасово очолював МНО УНР після відставки міністра А.В.Крушельницького, вже наступного дня розпорядився, аби запросити на розмову голову університетської архівної комісії П.В.Клименка, однак того не знайшли. 11 серпня Н.Я.Григорієв надіслав П.В.Клименку спеціального листа, яким, по-перше, офіційно відреагував на заяву викладачів університету щодо збереження архівів, а по-друге, запропонував йому очолити започатковуваний в структурі відомства відділ охорони пам'яток старовини і національної культури і через нього організувати міністерську архівну комісію, завдання якої попередньо сформульовані не були. «Відсутність в сучасний мент (момент. – Авт.) фахівця по справах охорони пам'яток старовини й мистецтва в Головному управлінні мистецтв, – наголошував товариш міністра, – гальмує заходи Міністерства Народної Освіти щодо захисту пам'яток старовини

й мистецтв і особливо архівів від руйнації. Мною накреслено низку заходів, аби запобігти майбутній школі від необережного поводження з цими, наукової вартості, цінностями, але, за відсутністю необхідних фахових людей, змушує мене звертатися до Вас, Високоповажний Пане Професоре, прийти на допомогу цій справі, прийнявши на себе тимчасове керування Відділом Охорони Пам'яток Старовини й Мистецтв при Головному Управлінню Мистецтв, а також організацію Архівної Комісії для вироблення засобів охорони архівів» [23, с. 122-123].

Підкріплюючи серйозність намірів щодо наведення порядку у справі збереження архівів, музеїв і бібліотек для майбутніх поколінь українців, Н.Я.Григоріїв разом із головою відділу художньої промисловості ГУМНК А.Середою направили «Обіжник до всіх установ, підлеглих Міністерству Народної Освіти і Мистецтва (помилку у назві зроблено свідомо. – Авт.), до Мійських самоврядувань і Народних Управ», у якому просили зазначені структури роз'яснити якомога більший кількості громадян, що нищення російських і польських музеїв, бібліотек і архівів, де зберігалися пам'ятки української культури, «є руїною нашого національного добра». Про всі культурно-історичні цінності, над якими нависла загроза знищення, належало повідомляти МНО УНР для відповідного реагування і прийняття адекватних заходів [24, спр.14, арк.33-33зв, 176; 23, с. 123].

П.В.Клименка призначили на посаду в.о. голови відділу охорони пам'яток старовини МНО УНР 20 серпня 1919 р. А через 8 днів, 29 серпня, з його ініціативи Міністерство внутрішніх справ УНР поклало на органи місцевого самоврядування обов'язок опікуватися пам'ятками старовини й охороняти їх від «знищення, псування й продавання» [5, с. 95]. 30 серпня Н.Я. Григоріїв і П.В.Клименко видали спільний наказ, яким зобов'язували губернських і повітових комісарів освіти взяти під свій догляд і охорону всі пам'ятки, не допускаючи їх нищення і вивіз за кордон, а також «пильнувати, аби музеї, бібліотеки, закладені за часів старого ладу і під час українського і большевитського панування, не розбиралися, не продавалися, не розкрадалися ким би то не було» [24, спр.6, арк.22зв; 23, с. 131].

Відповідно до підготовленої в липні 1919 р. урядової постанови в структурі МНО мала функціонувати архівна комісія, якій належало санкціонувати відбір другорядних матеріалів з різних архівів для переробки на паперовій фабриці. Наказом №9 по Міністерству народної освіти від 30 серпня 1919 р. така комісія була започаткована під головування П.В.Клименка. До її складу увійшли 16 членів, у т.ч. приват-доценти КПДУУ Є.Й.Сіцинський і Л.Б.Б'ялковський, а також Й.Л.Пеленський, який стане приват-доцентом по кафедрі мистецтва університету з початку весняного семестру 1919-1920 навчального року. Їй належало виробляти інструкції з охорони пам'яток старовини й мистецтв і керувати «справами охорони архівів, музеїв і великих збірок старовини і мистецьких річей» [24, спр.14, арк.22; 23, с. 120]. За короткий час комісія сформулювала низку невідкладних завдань в дорученій їй царині: 1) прийняти урядом і Директорією УНР «закону, що охороняв би пам'ятки старовини та мистецтва під загрозою грошових кар і тюрми за знищення й вивіз»; 2) заснувати губернські архівні комісії; 3) повернути «з крамниць м. Кам'янця проданих туди документів з Архіву б[увшого] Губерніального Правління»; 4) виробити інструкцію для аналізу архівних справ, а також для повернення «культурно-історичних предметів, розграбованих в панських маєтках»; 5) на Поділлі й Волині заснувати посади «особливого комісара для охорони пам'яток старовини й мистецтва»; 6) виділити під архівне сховище вежу Стефана Баторія комплексу Кам'янецька фортеця; 7) започаткувати профільний часопис «Українська старовина» для актуалізації роботи із охорони культурно-історичної спадщини, залучення до неї широкого громадського активу та ін. [20, с. 9].

17 вересня 1919 р. Є.Й.Сіцинський, Л.Б.Б'ялковський і Й.Л.Пеленський увійшли до складу ще однієї, не менш важливої і відповідальної комісії, якій належало підготувати проект Статуту Національного архіву в Києві. Головувати у ній доручили П.В.Клименку [23, с. 132]. Представники університету серйозно вболівали за долю історико-культурної спадщини, критично оцінювали діяльність української влади і суспільства щодо її збереження і, як вихід із ганебного становища, вважали за невідкладне прийняття закону, який би націоналізував усі пам'ятки, передавши їх під охорону держави. Разом з іншими українськими патріотами, які вболівали за стан старовини, науковці КПДУУ, б'ючи на сполох, закликали уряд заснувати Міністерство мистецтв і національної культури, яке б очолило пам'яткоохоронну роботу і отримало відповідні права, створити на місцях комісаріати, які мали стати опорою зазначеного міністерства, розгорнути мережу державних і місцевих архівів, музеїв і бібліотек, залучити до цього органи місцевого самоврядування, сформувати в регіонах відповідні фахові експедиції для «збирання розграблених культурних цінностей через революцію та війну», підпорядкувати «усі державні, громадські та церковні всіх віросповідань

.....
архіви, музеї та книжниці» Головному управлінню мистецтв і національної культури МНО УНР [24, спр.14, арк.39-39зв; 23, с. 127-128].

20 вересня 1919 р. професор П.В.Клименко разом з товаришем міністра народної освіти П.І.Холодним направили губернським і повітовим комісарам освіти обіжник, яким запропонували повідомити населення через учителів місцевих шкіл, що всі цінні старовинні речі (картини, книги, документи, посуд) слід зберігати і обов'язково чекати, доки їх викупить держава. На думку підписантів, така робота мала на меті запобігти нищенню культурно-історичних цінностей. Гарантом цього повинні були стати відповідні письмові зобов'язання мешканців сіл і містечок. Не розграбовані речові колекції, бібліотеки і архіви належало перевезти з маєтків до приміщень шкіл, громадських бібліотек і взяти під особисту охорону завідуючими зазначених закладів. Про реалізовані заходи належало доповідати МНО УНР [24, спр.14, арк.79; 23, с. 133-134]. До роботи із збереження і охорони пам'яток історії і культури П.В.Клименко і П.І.Холодний залучили через міністра ісповідань УНР І.І.Огієнка сільських священиків [25, спр.37, арк.1; 23, с. 135].

Виявом турботи про належне збереження архівних документів у будинку архіву Подільського губерньського правління став лист П.В.Клименка до міністра народної освіти з проханням вжити заходів, аби Міністерство внутрішніх справ профінансувало і виконало капітальні ремонтні роботи зазначеного приміщення, яке було історико-архітектурною пам'яткою XVIII ст. 3 грудня 1919 р. по квітень 1920 р. П.В.Клименко як голова Подільського товариства охорони пам'яток старовини й мистецтва, до якого входили чимало викладачів і працівників КПДУУ, вживав заходів щодо збереження архівів губерньського правління, а також губернатора та його канцелярії в умовах польської окупації [26, спр.6, арк.26; спр.46, арк.4]. На сторінках часопису «Українська старовина» П.В.Клименко висловлював стурбованість діями ряду міністерств УНР, які потурали нищенню архівних комплексів, сподівався, що «державними заходами [буде] припинено нищення архівів» і що ідея державного збереження архівних документів прислужиться їх «науковому використанню» [20, с. 2].

Університет у Кам'янці-Подільському показував приклад, як слід берегти архівні скарби, започаткував у своїй структурі науково-дослідний архів. Точно не встановлено, коли з'явився зазначений структурний підрозділ. Ми схилиємося до висновку, що цю подію слід датувати не осінню 1919-го, як це роблять окремі дослідники, а січнем-лютим 1920 р. На це вказують, зокрема, такі факти: 1) 1 вересня 1919 р. ректор університету просив МНО УНР вжити заходів для передачі до університетської книгозбірні архів і бібліотеку колишнього Дворянського депутатського зібрання. Через два дні товариш міністра народної освіти Н.Я. Григоріїв наклав на листі І.І.Огієнка таку резолюцію: «Управлінню мистецтв. Прохати Міністерство внутрішніх справ передати архів і бібліотеку університетові» [23, с. 131]; 2) 12 листопада 1919 р. місцева газета «Боротьба» повідомляла, що «постановою військово-архівної комісії Головного управління мистецтв, згідно з наказом Головного Отамана, архів бувшого жандармського управління в м. Кам'янці-Подільському, а також архів і бібліотека Дворянського Зібрання передаються в повне розпорядження Державного університету в Кам'янці» [27, 12 листопада]; 3) лише 3 січня 1920 р. представнику університетської бібліотеки було доручено перевезти архів ПЖУ до виділеного у головному корпусі приміщення [12, оп.1, спр.91, арк.9]; 4) за повідомленням газети «Наш шлях», у першій декаді лютого 1920 р. бібліотека університету отримала з фондів Подільського окружного суду судову справу народного ватажка Устима Кармалюка (Гавриленка) [28, 12 лютого].

3 березня 1920 р. посаду архіваріуса університету обійняв П.Богацький. За його спогадами, архів КПДУУ розміщувався на третьому поверсі головного будинку, у просторій і світлій кімнаті, де знаходилися справи «Подільського губерніяльного Жандармського Управління і багатьох інших установ, як, наприклад, ... Окружного Суду, Повітового Мирowego Суду, Консисторії (? – Авт.) і багатьох інших, які професор Огієнко вже встиг доставити для Університетського Архіву. Сюди ж було передано архіви Міністерств УНР та різних організацій та установ при їх ліквідаціях (очевидно, мова йде про 7-8 липня 1920 р., коли уряд і міністерства УНР покидали Кам'янець-Подільський і відїжджали до Галичини. – Авт.)). Архіваріусу довелося продовжити роботу із комплектації університетського архівного комплексу новими надходженнями з архівів різних установ, що перебували у Кам'янці-Подільському [29, с. 330, 333]. Концентрація в університеті великої кількості архівних документів (точних даних про це немає) врятувала їх від загибелі чи руйнування, що вже у наступні десятиліття буде використано дослідниками при підготовці наукових праць. Хоча відразу після встановлення радянської влади члени місцевої ЧК 1 січня 1921 р. вилучили з університетського архіву чимало справ, які винесли у трьох корзинах. Ці документи були залишені закладу різними

.....
міністерствами УНР: військовим, народної освіти, земельних і закордонних справ, а також самою Радою Народних Міністрів [30, спр.60, арк.1,4,4зв; спр.3, арк.5]. Для з'ясування долі вилученого архіву і заарештованих працівників [30, спр.60, арк.1] до ревкому направилися П.В.Клименко, П.Г.Клепатський та І.Сазанський. Згодом з архіву вилучили бюлетні і вісники міністерств УНР, повні комплекти україномовних газет за 1917-1920 р., деякі польські, білоруські, румунські, французькі, німецькі і англійські часописи [30, спр.202, арк.74].

Важливе значення для навчальних і наукових цілей мало створення в університеті кабінету (музею) мистецтв, яким завідував Є.Й.Сіцинський. Його формування і розвиток відбулися за рахунок пожертв і купівлі цінних речей старовини, що знаходили у Кам'янці-Подільському, різних повітах Поділля. Серед жертводавців був ректор І.І.Огієнко (передав кабінету 135 різних монет, у т.ч. римські, китайські [12, оп.1, спр.28, арк.26зв.]), професор К.В.Широцький (подарував «свою цінну колекцію пам'яток українського мистецтва» [15, 3 вересня]), студент М.Широцький (поповнив нумізматичний відділ кабінету 25 монетами [13, 7 жовтня]) та багато інших. У польського історика Казимира Пулавського університет придбав нумізматичну колекцію, яка нараховувала понад 2 тис. монет [30, спр.202, арк.26]. Наприкінці 1920 р. у мистецьких фондах кабінету-музею нараховувалося 3274 одиниці зберігання, які мали художню цінність [12, спр.28, арк.1-30; спр.29, арк.1-50; спр.30, арк.1-26]. Як засвідчують документи, датовані 1922 р., більшість предметів старовини становили монети – 7 золотих і 1699 срібних. Крім них, тут експонувалися коштовні свічники, срібні ризи з ікон, медалі, хрести [30, спр.202, арк.26]. Експонати кабінету-музею використовувалися як цінний ілюстративний матеріал при викладанні Є.Й.Сіцинським такої навчальної дисципліни як «Історія українського мистецтва» (весняний семестр 1919-1920 навчального року) [12, спр.23, арк.9].

Посиленню уваги з боку свідомого громадянства до збереження культурно-історичної спадщини українського народу сприяла лекційна і публіцистична діяльність викладачів університету. Так у вересні 1919 р. приват-доцент Є.Й.Сіцинський прочитав у Кам'янець-Подільському історичному музеї лекцію про минуле міста і його відому в Європі фортецю [13, 14 вересня]. А Й.Л.Пеленський присвятив свою лекцію багатому українському мистецтву різних століть [15, 9 вересня]. Слухачам наголошували на величезному значенні історико-культурної спадщини та необхідності бережливого ставлення до неї. У газеті «Наш шлях», який фінансувала українська влада, Є.Й.Сіцинський опублікував історичну замітку «Губерніяльський будинок», у якій розповів, зокрема, про руйнування частини фортифікаційних споруд Кам'янця, наголосив, що у минулому «нищили пам'ятки старовини немилосердно» [28, 7 лютого], давав зрозуміти, що такого не повинно бути як тепер, так і в майбутньому. Професорський стипендіат С.Ф.Якимович привернув увагу до Кармалюкової вежі, з якої народний месник утік 12(25) березня 1923 р. Тим самим автор наголошував простим громадянам, що поруч з ними існують пам'ятки, які потребують збереження, оскільки мають пряме відношення до історії краю і України загалом [31, 4 квітня]. У іншій замітці – «Забутий хрест» – молодий науковець засуджував байдужість краєзнавців до вірменського хреста, знайденого коло с. Янчиці Кам'янецького повіту, закликав слідопитів зберегти напис на знайденому хресті, по-можливості перекласти його з вірмено-кіпчакської мови на українську [28, 12 травня]. Про колишній кляштор у Вінниці («Мури») розповідав Й.Л.Пеленський. Характеризуючи пам'ятку і наголошуючи на її неприпустимій занедбаності, автор поінформував, що в «Мурах» буде розміщено музей, архів і бібліотеку «з тих матеріалів, котрі скрізь пропадають». При цьому він нагадав подоланам, що в історії їх краю вже були часи, коли «пам'ятки родинні, старі архіви і книжничі, дорожності розуму і серця людського з минулих століть ... пропадали нараз» [32, 30 вересня].

Приват-доцент КПДУУ М.А.Плевако на сторінках освітнього журналу «Освіта», розрахованого передусім на педагогів Поділля, закликав дослідників старовини, науковців, очевидців минулого і всіх громадян збирати біографічні матеріали про історичних діячів регіону й всієї України (листи, щоденники, автобіографії, різні твори, формуляри, фотокартки) і передавати їх до бібліотеки університету, де мали намір створити відділ рукописів і пам'яток [33, с. 8]. Звернення подіяло, і за короткий час бібліотека закладу отримала низку важливих матеріалів, що належали до державотворення 1917-1918 рр., зокрема «протоколи засідань партії соціалістів-федералістів, починаючи з 19 липня і по 19 грудня 1917 року, оригінали текстів з переговорів генеральних секретарів Української Центральної Ради по прямому проводу з російським Тимчасовим урядом і нашими (українськими. – Авт.) представниками в Петрограді з 21 липня по 10 грудня 1917 р., документи Міністерства внутрішніх справ Ігоря Кістяківського та ін.» 16 вересня 1919 р. до громадськості України з проханням передавати до університетської бібліотеки матеріали, присвячені подіям Української революції, звернувся ректор І.І.Огієнко [34, 16 вересня].

Отже, у 1918-1920 рр. Кам'янець-Подільський державний український університет став важливим осередком, який, завдяки зусиллям ректора, викладачів, працівників і студентів, сконцентрував у себе значні культурно-історичні цінності, що належали українському народові (унікальні книги XVI – XIX ст., пам'ятки українського і зарубіжного мистецтва різних епох, архівні документи періодів російської і української державності, значні газетні комплекси 1917-1920 рр. тощо). Викладачі роз'яснювали населенню значення збереження об'єктів і предметів старовини, необхідність передачі їх наступним поколінням, залучали свідомих громадян до збору різних матеріальних свідчень про події Української революції тощо.

Представники університету увійшли до різних громадських і державних структур, які мали на меті негайно припинити нищення архівних документів, музейних цінностей, в широкому розумінні культурних скарбів. Заходи, які реалізовувалися за участю професорів і приват-доцентів КПДУУ у зазначеному напрямку, певною мірою давали змогу виявити і взяти на облік непограбовані дворянські книгозбірні, мистецькі колекції, родові архіви, зберігши їх у такий спосіб від руйнування через громадську охорону або придбання університетом за відповідні кошти для навчальних і наукових цілей, а то й просто для збереження від розграбування.

Практичні кроки із архівного будівництва в Україні, зроблені за активної участі найбільш діяльних і фахово підготовлених викладацьких кадрів університету, мали позитивне значення для збирання вітчизняного досвіду, який у подальшому прислужиться формуванню Національного архівного фонду України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ричка В.М. Загублене життя (П.Г.Клепатський) //Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К.: «Рідний край»; Хмельницький: Редакц. видавн. відділ, 1991. – С.202-204; 2. Нестуля Олексій. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. – Ч.І. 1917 р. – середина 20-х років. – К., 1995. – 280 с.; 3. Ляхощкий В.П. І.І.Огієнко та архівна справа України //Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.) – К., 1998. – С.199-208; 4. Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.: іл.; 5. Матяш Ірина. Архівна наука і освіта в Україні 1920-1930-х років. – К., 2000. – 592 с.; 6. Нариси історії архівної справи в Україні /За заг. ред. Ірини Матяш та Катерини Климової. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 612 с. (розд. 14); 7. Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917-1920): Монографія. – К.: Видавн. – поліграф. центр «Київ. ун-т», 2002. – 311 с.; 8. Бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Свято Поділля: видання Подільського Українського тов-ва «Просвіта». – Кам'янець на Поділлі. – 1918. – 22 жовтня. – С.7; 9. До відкриття Кам'янецького Державного Університету // Відродження: щоденна безпартійна демократична газета. – Київ. – 1918. – 6 листопада (24 жовтня). – Ч.178. – С.4; 10. Пашенко Олімпіяда. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Наша культура: науково-літературний місячник. – Варшава. – 1936. – Кн. 10(18). – С. 671-676; 11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України). – Ф.3876. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.103; 12. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф.Р.582. 13. Україна: газета щоденна. – Кам'янець-Подільський. – 1919. 14. Биковський Лев. Бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. (Спомини). – Нью-Йорк–Вінніпег, 1949. – 9 с.; 15. Трудова громада: орган укр-х соціалістів-революціонерів. – Кам'янець на Поділлі. – 1919; 16. Огієнко Іван. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові. Вид. 2-е, доп. – Вінніпег: тов-во «Волинь», 1968. – 96 с.; 17. Подольський край: газета політически – общественная и литературная. – Каменец-Подольск. – 1920; 18. Копилов Анатолій. Професор І.І.Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). – Кам'янець-Подільський, 1992. – С.3-7; 19. Русова Софія. Мої спомини. – Л.: Видавн. кооператива «Хортиця», 1937; К.: «Україна-Віта», 1996. – 208 с.; 20. Українська старовина: орган Комісії для охорони пам'яток старовини і мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – Кам'янець. – 1919. – №1. – С.1-9; 21. ЦДАВО України. – Ф.3179. – Оп.1.; 22. Трудовий шлях: щоденна політична і економічно-літературна газета. – Кам'янець-Подільський. – 1919; 23. Пам'ятки. Monuments / Головне архівн. управл. при Кабінеті Міністрів України; Укр. держ. НДІ архівн. справи та документозн. – Т.І / Упоряд.: Климова К.І., Ляхощкий В.П., Матяш І.Б., Сизько Л.В., Шаталіна Є.П., Шевченко О.М. – К., 1998. – 226 с.; 24. ЦДАВО України. – Ф.3689. – Оп.1.; 25. ЦДАВО України. – Ф.1072. – Оп.1.; 26. ЦДАВО України. – Ф.1113. – Оп.1.; 27. Боротьба: орган Українських соціал-демократів Галичини й Буковини. – Кам'янець на Поділлі. – 1919; 28. Наш шлях: щоденна демократична безпартійна газета. – Кам'янець. – 1920; 29. Богацький Павло. З пережитого. Спогади //Архіви. Зібрав Левко Богацький. – Сідней, 2003. – С.249-352; 30. ДАХО. – Ф.Р.302. – Оп.1; 31. Наш шлях: літературно-науковий додаток. – 1920; 32. Шлях: щоденна газета. – Вінниця. – 1919; 33. Плевако М. В справі вивчення Поділля. (До кам'янецьких дослідувачів старовини, вчених, самовидців минулого і всього подільського громадянства) // Освіта: двотижневий педагогічний журнал /Видання Подільської губернської

Серія: ІСТОРІЯ

.....
народної управи. – 1919. – 1 березня. – №5. – С.7-8; 34. Робітнича газета: орган ЦК УСДРП. – Кам'янець-Подільський. – 1919.